

ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

УДК 347.91/95

ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

Рожнов О. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Анотація: Статтю присвячено дослідженню загальних підстав застосування заходів процесуального примусу. Також у статті досліджено окремі способи порушення встановлених у суді правил та протиправного перешкоджання здійсненню цивільного судочинства.

Ключові слова: заходи процесуального примусу, підстави застосування заходів процесуального примусу, порушення встановлених у суді правил, протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства.

Аннотация: Статья посвящена исследованию общих оснований применения мер процессуального принуждения. Также в статье исследуются отдельные способы нарушения установленных в суде правил и противоправного препятствования осуществлению гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: меры процессуального принуждения, основания применения мер процессуального принуждения, нарушение установленных в суде правил, противоправное препятствование осуществлению гражданского судопроизводства.

Annotation: The article investigates the common grounds of application of coercive procedural measures. The article also examines some methods of violations of the rules of court and unlawful obstruction of the civil proceedings.

Key words: coercive procedural measures, the grounds of application of measures of procedural coercion, violation of the rules of the court, preventing the wrongful implementation of the civil proceedings.

Під підставами застосування заходів цивільного процесуального примусу слід розуміти сукупність передбачених ЦПК України обставин, необхідних і достатніх для того, щоб їх застосування було визнане законним. Підстави застосування заходів цивільного процесуального примусу слід розглядати в двох аспектах, по-перше, в загальному юридичному плані, як сукупність правових норм, у відповідності до яких вони встановлюються і застосовуються. По-друге, в кожному конкретному випадку їх застосування, коли їх підставу становлять ті чи інші обставини, передбачені законом.

Юридичною (нормативною) підставою застосування заходів процесуального примусу виступають норми цивільного процесуального права, які передбачають право суду застосувати конкретний захід процесуального примусу. Питання про підстави застосування заходів процесуального примусу є мало дослідженим. Хоча від правильного визначення підстав застосування залежить правомірність застосування заходів процесуального примусу. Складність у визначенні підстав застосування заходів процесуального примусу полягає і в тому, що ЦПК України чітко не визначив, що є підставою застосування заходів процесуального примусу. Так, ст. 90 ЦПК України «Підстави і порядок застосування заходів процесуального примусу» в ч. 1 дає поняття заходів процесуального примусу як встановлених ЦПК України процесуальних дій, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства. Частина 2 ст. 90 ЦПК України, встановлюючи порядок застосування заходів процесуального примусу, підкреслює, що ці

дії застосовуються судом негайно після вчинення порушення. Виходячи з цього, більшість дослідників вважають, ці дії застосовуються у зв'язку з процесуальними порушеннями осіб – учасників процесу або інших осіб присутніх у залі судового засідання (недотримання встановлених у суді правил або протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства) [1, с. 18]. Підставою застосування заходів процесуального примусу є порушення встановлених у суді правил, у тому числі й тих, що встановлюються безпосередньо судом, або протиправне перешкоджання здійсненню адміністративного судочинства [2, с. 13].

Відповідно до ч. 2 ст. 91 ЦПК України до однієї особи не може бути застосовано кілька заходів процесуального примусу за одне й те саме правопорушення. Це положення деталізує конституційний принцип (ст. 61 Конституції України) про те, що ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності за одне й те саме порушення [2, с. 14]. Такий підхід вимагає реалізацію заходів процесуального примусу в межах правової відповідальності.

Особливість заходів процесуального примусу полягає в тому, що обмеження, які ними передбачені не мають ознак відповідальності. Їх призначення полягає в попередженні або припиненні поведінки, яка порушує встановлені в суді правила або протиправно перешкоджає здійсненню цивільного судочинства. Застосування заходів процесуального примусу є правом суду, тобто їх застосування не є обов'язковим наслідком правопорушення, яке є характерним в межах правової відповідальності.

Ураховуючи те, що ЦПК України не дає визначення понять порушення чи правопорушення, яке зустрічається в окремих нормах ЦПК України, можна зробити висновок, що поведінка особи не

може бути підставою для застосування до неї заходів процесуального примусу. У зв'язку з цим слід погодитися з висновком, що у випадку з суміжними правовими інститутами підставою покладання на неї негативних наслідків є не сама поведінка особи, а її наслідки, що мають юридичне значення [3, с. 402].

Підставами застосування заходів процесуального примусу є факт порушення встановлених у суді правил або факт протиправного перешкоджання здійсненню цивільного судочинства. Конкретні заходи процесуального примусу за різні способи порушення встановлених у суді правил або протиправного перешкоджання здійсненню цивільного судочинства передбачені спеціальними нормами ЦПК України. Так, за порушення встановлених у суді правил, що полягає у порушенні порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуючого застосовується попередження (ч. 1 ст. 92 ЦПК України). За перешкоджання здійсненню правосуддя у формі неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом, та неповідомлення причин їх неподання застосовується тимчасове вилучення доказів для дослідження судом (ч. 1 ст. 93 ЦПК України). Під способом слід розуміти форму реалізації дій чи бездіяльності, яка порушує встановлені в суді правила або протиправно перешкоджає здійсненню правосуддя. В спеціальних нормах ЦПК України, можуть також передбачатися особливості застосування конкретних заходів процесуального примусу, встановлюючи коло суб'єктів та інші додаткові умови правомірності застосування вказаних заходів. Привід за протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства, що виразилося у неявці в судовому засіданні, без поважних причин або неповідомлення про причини неявки може застосовуватися тільки до свідка, який був належним чином повідомлений про дату та час судового засідання та здійснюватися через органи внутрішніх справ з відшкодування в дохід держави витрат на його здійснення (ч. 1 ст. 94 ЦПК України).

Встановлені в суді правила включають у себе загальні правила поведінки громадян у суді і спеціальні правила поведінки учасників процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні та обов'язковість розпоряджень головуючого в судовому засіданні. На сучасному етапі правила поведінки громадян у суді встановлюються самими суддями і, відповідно, в кожному суді діють свої правила. У зв'язку з цим, слід погодитися з тим, що створення єдиної для всіх видів судочинства нормативної основи, яка буде регламентувати правила поведінки у суді є об'єктивно необхідним [4, с. 80]. Відсутність єдиних для всіх нормативно визначених правил поведінки громадян у суді тобто закріплених нормативно правовим актом (голова суду не є суб'єктом правотворчості) не дає можливості вважати їх порушення, як спосіб порушення встановлених у суді правил, що є підставою для застосування заходів процесуального примусу.

Порушення порядку під час судового засідання, як спосіб порушення встановлених у суді правил, є дії (бездіяльність) учасників процесу або інших осіб, присутніх узалі судового засідання, які не виконують

передбачені ЦПК України обов'язки, що направлені на забезпечення в судовому засіданні належного порядку. Так, згідно із ст. 161 ЦПК України особи, які беруть участь у справі, свідки, перекладачі, експерти, спеціалісти звертаються до суду словами «Ваша честь». Особи, присутні в залі судового засідання, повинні встати, коли входить і виходить суд. Рішення суду особи, присутні в залі, заслуховують стоячи. Особи, які беруть участь у справі, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі дають пояснення, показання, висновки, консультації тощо стоячи. Відступ від зазначених вимог допускається з дозволу головуючого. Особи, які беруть участь у справі, передають документи та інші матеріали головуючому через судового розпорядника (ст. 162 ЦПК України). Дійсно ЦПК України не визначає дії, які можуть бути кваліфіковані як порушення порядку залі судового засідання [1, с. 18]. В кожному конкретному випадку суддя, вирішуючи питання про порушення порядку під час судового засідання, повинен визначити положення якої конкретної норми ЦПК України були порушені учасниками цивільного процесу, або іншими особами, присутніми в судовому засіданні.

Під розпорядженнями головуючого в судовому засіданні, невиконання яких є способом порушення встановлених у суді правил слід розуміти усні веління, накази головуючого судді учасникам процесу, а також іншим особам, присутнім у судовому засіданні спрямовані на забезпечення порядку в судовому засіданні та проведення засідання у встановленому законом та судом порядку. Такі веління або накази не є попередженням про порушення порядку під час судового засідання учасником процесу або іншими особами, присутніми в судовому засіданні. Відповідно до ч. 2 ст. 160 ЦПК України головуючий своїми владними розпорядженнями керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності і порядку під час вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками цивільного процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи. Учасники цивільного процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого (ч. 3 ст. 162 ЦПК України). У разі виникнення заперечень у будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, а також свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів щодо дій головуючого ці заперечення заносяться до журналу судового засідання і про їх прийняття чи відхилення суд постановляє ухвалу (ч. 3 ст. 160 ЦПК України). Розпорядження головуючого передують діям (бездіяльності) учасників процесу, або інших осіб, які присутні в судовому засіданні і які можна розглядати як невиконання розпоряджень головуючого. Характерними особливостями розпоряджень головуючого є: 1) спосіб керування головуючим ходом судового засідання; 2) прямиї (безпосередній) вплив на учасників процесу, та осіб присутніх у судовому засіданні шляхом встановлення їх прав та обов'язків; 3) односторонній вибір головуючим

процесуальних дій (не підлягають обговоренню ні з іншими суддями, під час колегіального розгляду, ні з учасниками процесу); 4) беззаперечна обов'язковість виконання розпоряджень головуючого; 5) обмежений характер владних процесуальних дій головуючого, вони обмежені колом суб'єктів на які поширюються це учасники цивільного процесу, та інші особи присутні в залі судового засідання, а також у часі – вони є обов'язковими тільки під час судового засідання. Контроль за виконанням таких розпоряджень головуючого покладається на судового розпорядника. Діяльність служби судових розпорядників регламентується Наказом Державної судової адміністрації України від 14 липня 2011 р. № 112 «Про затвердження Положення про службу судових розпорядників та організацію їх діяльності» [5]. У відповідності до зазначеного Положення судові розпорядники мають право: за дорученням головуючого робити зауваження учасникам судового процесу та іншим особам, присутнім у залі судового засідання, в разі порушення ними встановлених правил або невиконання розпоряджень головуючого в судовому засіданні, вимагати від таких осіб додержання порядку та вживати відповідних заходів щодо усунення порушень; звертатись до працівників правоохоронних органів у випадках порушення громадського порядку у приміщенні суду та з метою затримання осіб, які чинять протиправні дії; видаляти з приміщення суду та зали судового засідання за розпорядженням голови суду, або головуючого судді осіб, які відмовляються виконувати їх законні вимоги, проявляють неповагу до суду, порушують громадський порядок у приміщенні суду та процесуальний порядок здійснення судочинства тощо; складати протоколи про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 185-3 КУпАП України [5].

Судове засідання не є формою виключно судового розгляду. Судове засідання проводиться у суді першої інстанції для вирішення різних питань, не пов'язаних з розглядом справи по суті, наприклад, питання про скасування заходів забезпечення позову вирішується в судовому засіданні з повідомленням осіб, які беруть участь у справі (ч. 5 ст. 154 ЦПК України). Судове засідання є однією із форм процесуальної діяльності апеляційного суду, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ. Окремий вид судового засідання – попереднє, яке проводиться з метою з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду або забезпечення правильного та швидкого вирішення справи (ч. 1 ст. 130 ЦПК України). Судове засідання є й формою процесуальної діяльності таких специфічних проваджень цивільного судочинства як провадження у зв'язку нововиявленими обставинами (ч. 1 ст. 365 ЦПК України), провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів (ч. 3 ст. 389.4 та ч. 1 ст. 389.9 ЦПК України), про визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні (ч. 4 ст. 395 ЦПК України), відновлення втраченого судового провадження (ч. 2 ст. 408 ЦПК України). При цьому в одних випадках в ЦПК України передбачалось, що судове засідання

проводиться з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом для судового розгляду, з винятками, встановленими відповідною главою (ч. 11 ст. 130 ЦПК України). В інших випадках ЦПК України передбачає правила судового засідання. Так, заява про скасування судового наказу розглядається судом протягом десяти днів з дня постановлення ухвали про прийняття такої заяви до розгляду у відкритому судовому засіданні. Неявка осіб, належним чином повідомлених про час і місце розгляду заяви про скасування судового наказу, не перешкоджає розгляду такої заяви. Головуючий відкриває судове засідання і з'ясовує, хто із викликаних осіб з'явився, встановлює їх особу, перевіряє повноваження представників, після чого повідомляє зміст заяви про скасування судового наказу і з'ясовує думку осіб, які беруть участь у розгляді такої заяви (ч. 6, 7 ст. 105 ЦПК України). При цьому ЦПК України передбачає тільки одне спеціально обладнане приміщення суду в якому проводиться судове засідання – зал засідань (ч. 3 ст. 158 ЦПК України). Тобто, на наш погляд, за наявності передбачених ЦПК України підстав заходи процесуального примусу можуть бути застосовані в судовому засіданні, яке не пов'язане з судовим розглядом.

Протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства це дії (бездіяльність) учасників цивільного процесу, осіб, присутніх у судовому засіданні та інших осіб, які направлені на створення перешкод у досягненні завдань цивільного судочинства (справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд та вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави) (ст. 1 ЦПК України). Протиправність діяння виражається у порушенні норми права, або ж, як зазначалося в науковій літературі, юридичного обов'язку [6, с. 47-62]. Відповідно до ч. 1 ст. 90 ЦПК України тільки факт протиправного перешкоджання здійсненню цивільного судочинства може бути підставою застосування заходів процесуального примусу. Тобто перешкоджання повинно бути пов'язане з порушенням конкретної норми ЦПК України. Використання в статті 90 ЦПК України словосполучення «протиправне перешкоджання» ще раз підкреслює, що підставою застосування є не дії (бездіяльність), а їх наслідки. Хоча деякі дослідники, які визнають єдиною підставою застосування заходів процесуального примусу процесуальне правопорушення, звертають увагу на незрозумілість використання законодавцем словосполучення «протиправно перешкоджають» оскільки перешкоджання суду у відправленні правосуддя завжди є протиправним [7, с. 74].

Усі заходи процесуального примусу можна умовно розділити на дві групи в залежності від їх функціональної направленості. До першої групи заходів процесуального примусу відносяться попередження та видалення із зали судового засідання. Вони направлені на забезпечення належної поведінки учасниками цивільного процесу. До другої групи заходів відносяться тимчасове вилучення доказів для дослідження судом та привід, які направлені на отримання доказів. Підставою

застосування заходів процесуального примусу, які направлені на забезпечення належної поведінки учасниками цивільного процесу є факт порушення встановлених у суді правил, підставою застосування заходів процесуального примусу направлених на отримання доказів є факт протиправного перешкоджання здійсненню цивільного судочинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобрик В. Заходи процесуального примусу: порівняльно-правовий аналіз у різних видах цивільного судочинства / В. Бобрик // Підприємництво, господарство і право. – №10. – 2014. – Ст. 18.

2. Панченко О., Кузьменко О. Особливості застосування заходів процесуального примусу в адміністративних судах головуєчим у судовому засіданні // Вісник Вищого адміністративного суду України. – №3. – 2008. – С. 13.

3. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія : монографія / [І. Безклубий, С. Бобровник, І. Грищенко та ін.]; за заг. ред. І. Безклубого. – К.: Грамота, 2014. – С. 402. – (Серія «Про українське право»)

4. Коломоєць Т.О., Калашник Ю.В. Генеза, доктринальні та нормативні аспекти відповідальності за прояв неповаги до суду / Т. О. Коломоєць, Ю. В. Калашник. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика» 2013. – С. 80.

5. Про затвердження Положення про службу судових розпорядників та організацію їх діяльності: Наказ Державної судової адміністрації України від 14 липня 2011 р. № 112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dsa.court.gov.ua/dsa/2214/nds9/

6. Лейст О.Э. Санкции в советском праве / О.Э. Лейст. – М.: Госюриздат. – 1962. – С. 47-62.

7. Гетьманцев М. Заходи процесуального примусу як засоби реалізації цивільної процесуальної відповідальності / М. Гетьманцев // Юридична Україна, 2011. – №5. – С. 74.

УДК 347.965.43

ВІДСТРОЧЕННЯ ТА РОЗСТРОЧЕННЯ СПЛАТИ СУДОВОГО ЗБОРУ

Селіванов М. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: У статті розкриті проблемні питання сплати судового збору. Досліджено особливості доказування підстав для відстрочення та розстрочення сплати судового збору.

Ключові слова: судові витрати, принцип доступності судового захисту, відстрочення сплати судового збору, розстрочення сплати судового збору

Аннотация: В статье раскрыты проблемные вопросы уплаты судебного сбора. Исследованы особенности доказывания оснований для отсрочки и рассрочки уплаты судебного сбора.

Ключевые слова: судебные расходы, принцип доступности судебной защиты, отсрочка уплаты судебного сбора, рассрочка уплаты судебного сбора.

Annotation: The article deals with the problematic issues of payment of court fees. The features of proving the grounds for the postponement and installment payment of court fees.

Key words: legal costs, the availability of the principle of judicial protection, deferred payment of court fee, installment payment of court fees.

1 вересня 2015 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» № 484-VIII від 22 травня 2015 року.

Вказаним законом були внесені зміни до Закону України «Про судовий збір» та з кола осіб, які мають пільги щодо сплати судового збору, була значна кількість державних органів¹.

Проте кількість спорів за участю державних органів ані в цивільному, ані в господарському, ані в адміністративному процесі не зменшилася. Тому державні органи масово почали використовувати у судових процесах інститут відстрочення та розстрочення сплати судового збору, а питання правомірності надання державним органам у судових процесах відстрочення та розстрочення сплати

судового збору набула особливої актуальності.

Вчені-процесуалісти погоджуються, що судовий збір, як складова частина судових витрат, виконує компенсаційну, превентивну і соціальну функцію. Компенсаційна функція полягає у відшкодуванні коштів, витрачених державою на здійснення правосуддя, а також коштів, витрачених особами, що звертаються до суду або вчиняють певні процесуальні дії. Превентивна функція полягає в попередженні необґрунтованих звернень до судів, у забезпеченні виконання юридично зацікавленими в результаті справи особами своїх процесуальних обов'язків. Соціальна функція проявляється в тому, що судові витрати покликані забезпечити фактичну доступність до правосуддя [1].

Якщо компенсаційна функція судового збору лежить за межами судового процесу, то від виконання превентивної та соціальної функції судового збору безпосередньо залежить виникнення та розвиток